
Н.В. Гриньова,
кандидат технічних наук,
докторант національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди

ТАЄМНОЗНАВСТВО ЯК ПРЕДМЕТ ФІЛОСОФСЬКОЇ РЕФЛЕКСІЇ: ДОЦІЛЬНІСТЬ ЛЕГІТИМАЦІЇ І МОЖЛИВОСТІ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ

За сучасних умов поширюється розчарування в можливостях традиційних форм духовної культури організувати і розвивати буття людини. Відтак на культурну арену виходять нові або активізуються старі, раніше маргінальні, культурні форми, до яких належить і таємнознавство. У сучасній культурі відбувається своєрідний “вибух” його популярності, виникають нові форми його репрезентації. Воно проникає в усі сфери культурного життя – науку, релігію, мистецтво, філософію, навіть у віртуальний світ Інтернету.

У сучасній культурі спостерігається певний парадокс: “парадигма раціональної можливості пізнання світу є вихідною для наукового пізнання. Але повсякденна свідомість іноді не йде за нею, коли стикається з несподіваними, дивовижними подіями й фактами. В обмеженого здорового глузду вони викликають шоковий подив, а то й відчуття незбагненої таємниці. Людське пізнання направлене на розкриття цієї таємниці” [1, 123]. Для буденної свідомості захоплення таємнознавством є своєрідною відповіддю на ціннісно-смыслову дезорієнтацію людини у сучасному культурному мультиверсумі. Своєю чергою, тенденція зростання ірраціональних компонентів у сучасній культурі посилює тяжіння людини до таємного, забороненого, позамежного. В умовах кризи техногенної цивілізації наука і техніка вже не сприймаються як ефективні, самодостатні засоби опанування силами природи, і людина як до альтернативи звертається до магії, містики, ворожби тощо.

Увага до таємнознавства на теоретичному рівні – це реакція на кризу раціоналізму і класичної науки. Сучасна теоретична свідомість розвивається у напрямі переосмислення взаємозв'язку і пізнавальних можливостей раціонального й ірраціонального, розуму і віри. Сьогодні таємнознавство дедалі наполегливіше претендує на те місце, яке в новоевропейській культурі посідала наука.

Актуалізація й активізація таємнознавства в полі культури визначає потребу його теоретичного осмислення. На межі ХХ–ХХІ ст. з'явилася велика кількість літератури з різних питань таємнознавства. Але у своїй переважній більшості така література має не стільки науковий, скільки псевдонауковий характер [9; 10; 21; 22; 23 та ін.]. А наукові спроби дослідження таємнознавства у своїй більшості мають фрагментарний характер, або здійснюються засобами конкретних теоретичних дисциплін [1; 8; 11; 12; 14; 15; 16; 17; 18; 19 та ін.], або розглядають окремі аспекти і вияви таємнознавства [6; 7; 13; 20 та ін.]. Отже, ступінь філософського осмислення таємнознавства як цілісного і комплексного феномену культури можна оцінити як початковий. Водночас, різні форми езотеричного знання й окультних практик, окремі гносеологічні, антропологічні, культурологічні, соціальні, етнографічні та інші аспекти таємнознавства, його складові вже привертати увагу філософів і науковців. Їхні доробки (особливо щодо дослідження особливостей первісної свідомості і культури, містики як культурної практики, а також щодо міфологічної та релігійної свідомості) створюють досить плідне і розгалужене теоретико-методологічне підґрунтя для легітимації і концептуалізації таємнознавства як предмета філософської рефлексії.

Теоретичне дослідження таємнознавства набуває особливої актуальності для сучасної української філософії, в якій ще лишаються спрощені ідеологічні редукції і соціально-політичні тлумачення даного феномена. Водночас, у суспільному житті, у

зв'язку з відходом від політики державного атеїзму і нерозвинутістю релігійної культури, відбувається лавиноподібне поширення не лише нетрадиційних для української культури релігійних рухів, а й різноманітних езотеричних уявлень і практик.

Дослідження феномену таємнознавства і його інтерпретаційних можливостей є особливо актуальним у контексті стратегії національного відродження, що потребує переосмислення головних принципів і цінностей культурного життя у межах сучасного філософського дискурсу.

Отже, все зазначене свідчить на користь нагальності проведення всебічного філософського дослідження феномену таємнознавства в полі культури. Водночас, у процесі легітимації таємнознавства як предмета філософської рефлексії слід враховувати, що залучення таємнознавства до теоретичної площини філософії має і певні складності.

По-перше, таємнознавство для філософії тривалий час було маргінальним феноменом.

По-друге, сам теоретико-методологічний апарат раціональної філософської рефлексії недостатньо пристосований для вивчення тих форм культури, в яких переважають ірраціональні і паранормальні елементи, езотеричний зміст і відповідна практика. Для подолання цієї проблемної ситуації потрібна не лише теоретична реабілітація таємнознавства як предмета філософського аналізу, а й розроблення і застосування нових концептуально-методологічних засобів дослідження складних граничних феноменів, яким є і таємнознавство.

Безперечно, слід усвідомлювати, що філософський аналіз таємнознавства не має своєю передумовою виправдання або спростування якоїсь “таємної доктрини”, а спрямований на виявлення єдності у різноманітності окультних практик та езотеричних вчень, теоретичну реконструкцію таємнознавства як цілісного феномену культури через виявлення його коренів, специфіки, функцій, взаємозв'язків з іншими культурними формами. Це, своєю чергою, вимагає використання результатів попередніх наукових досліджень таємнознавства й зумовлює доцільність міждисциплінарного підходу до його вивчення.

Філософське обґрунтування таємнознавства з урахуванням його антропо-культурних передумов, властивостей і особливостей є потрібним також і для розширення діалогового простору для філософії і релігії, різних форм духовного досвіду, різних культур, релігій, конфесій тощо.

Аналіз генезису і сучасного стану проблемного поля таємнознавства показує, що воно охоплює велике коло суміжних феноменів, проблем, понять. Тому доцільним здається розгляд таємнознавства як багатовимірного і багатоаспектного феномена культури [Див. докладніше: 3] – феномена, який, водночас, має певну цілісність, специфічні передумови виникнення, культурний статус і функціональне значення.

Для розкриття такого характеру таємнознавства, єдності в багатоманітні його виявів, слід враховувати, з одного боку, що воно є невід'ємною й однією з найдавніших форм духовної культури, а з іншого – що воно має культурно-історичний характер: різні культурно-історичні модифікації, соціокультурні репрезентації і форми організації [Див. докладніше: 4; 5].

Для розкриття цілісності таємнознавства як феномена культури евристично плідним є етимологічний і логіко-семантичний аналіз його понятійного поля. Такий аналіз показує, що етимологічне древо таємнознавства походить не від одного кореня. Проте всі поняття, родовим для яких є “таємнознавство”, обов'язково безпосередньо або опосередковано пов'язані із сенсами таємничого, загадкового і непізнаваного. Можна припустити, що загальним джерелом таємнознавства є наявність містичного, що нерозривно пов'язано з дієсловом “мыин” (закрити очі та вуха). Звідси випливає розуміння таємнознавства як знання “за”, “по той бік”, “за межею” баченого (реального) буття, як антипода наукової істини, як залагодження слідів і втрати суті (Єдине Благо). Парадоксально, що це загальне,

яке пов'язує різні етимологічні гілки таємнознавства, ґрунтується на ідеї протистояння тому, що має цінність: буттю, істині, суті. За наявності історичних варіацій смислового наповнення таємнознавства в історії філософії і культури можна виявити ключові позиції, навколо яких найчастіше вибудовувалося значеннєве поле даного поняття; визначити межі розуміння таємнознавства стосовно цих позицій: до – і над – тимчасове, до – і поверх знане, до – і над – особисте. Визначення меж розуміння таємнознавства щодо цих позицій дає можливість виявити три імпліцитно наявні у ньому опозиції: свідоме/несвідоме (мислиме і немислиме), істинне/неістинне (дійсне й удаване), буття/небуття (присутність і відсутність). Можна побачити, що ці імпліцитно наявні в таємнознавстві опозиції співвідносні з ланцюгом ключових філософських категорій: буття, свідомість, істина. Це може стати додатковим аргументом для легітимації таємнознавства як предмета філософської рефлексії.

Якщо поглянути на таємнознавство з позиції комплексного міждисциплінарного підходу і проаналізувати головні соціокультурні проєкції таємнознавства, які існували в історії культури, то даний феномен постане як такий, що має комплексний характер і містить сукупність різних езотеричних уявлень і вчень (міфологічних, містичних, метафізичних), окультних практик (магія, алхімія, астрологія, психурґія, теурґія), архетипних уявлень, інтуїтивних ідей і когнітивних елементів родової пам'яті, а також нових наукових ідей і гіпотез, які не дістали легітимного статусу в культурі. Цілісність даного феномену визначається його культурним статусом – за допомогою різних символічних засобів здійснювати взаємодію з тими сферами буття, які вважаються надприродними, непізнаваними звичайними логічними або чуттєвими засобами і лишаються непізнаними на даному конкретно-історичному етапі розвитку науки. Тобто, можна сказати, що поняття “таємнознавство” – це узагальнююче поняття, яке, безпосередньо або опосередковано, але завжди пов'язане із зізнанням присутності таємного. Воно є ширшим за поняття “магія”, “містика”, “окультизм”, оскільки крім них охоплює й усе те, що пов'язане з ідеями, пригадуванням, прихованими лемами, з явищами, вченнями і практиками, які стосуються пізнання Тайни.

З точки зору самого таємнознавства його цілісність забезпечується переконанням у тому, що воно має загальне трансцендентне джерело. Саме уявлення про наявність такого загального трансцендентного джерела зумовлює те, що всі різновиди таємнознавства розвиваються і функціонують у соціокультурному континуумі у нерозривній єдності один з іншим. Ми вважаємо теоретично виправданим і доцільним застосовувати диференційований підхід до розкриття когнітивного джерела таємнознавства, оскільки ця царина надчуттєвого і надприродного (Т) в культурі представлена у трьох іпостасях: істинно-трансцендентне – “Тб” (надприродний Абсолют, як втілення Абсолютної Істини і Блага), псевдо-трансцендентне – “Тс” (надприродне темне начало, Абсолютне Зло, “інфернальні” сили), змішано-трансцендентне – “Тл” (аналог ноосфери Вернадського, всі мислеформи людства). Такий диференційований підхід дає можливість розкрити багатовимірну структуру таємнознавства і підстави неоднозначності його розуміння, інтерпретації, оцінювання.

Цілісності таємнознавству як феномену культури надає й наявність загальних способів осягнення трансцендентного. Такими способами осягнення трансцендентного в таємнознавстві є інтуїція і віра, згідно з якими містична інтуїція виконує функцію “відкриття” трансцендентного, інтелектуальна інтуїція – його “пояснення” та інтерпретації, а віра – легітимації.

На особливу увагу в даному контексті заслуговує віра, яка у силу своєї багатоаспектності має для таємнознавства багатофункціональне значення. Її головне значення полягає в тому, що саме віра дає можливість свідомості людини, яка є інтернаціональною за своєю природою, вийти за межі реальної дійсності в царину інобуття – таємного, надчуттєвого, трансцендентного. Тому саме на підставі віри в

таємнознавстві відкриваються й осягаються речі, непіддатні безпосередньому сприйняттю. Віра забезпечує відтворення у свідомості таємнознавця реальності трансцендентної і трансцендентальної. Таким чином, щодо таємнознавства, віра виконує і гносеологічну, і світоглядну функції. Крім того, зміст віри розкривається через особисту дію самого таємнознавця, або в слові, думці, або у вчинку, практичному діянні; у такому сенсі віра виконує, насамперед, аксіологічну функцію, цілісно забарвлюючи і зміст різних модифікацій таємнознавства, і форми їх практичного застосування.

Наголошення на значенні ірраціональних компонентів у формуванні й функціонуванні таємнознавства зовсім не спростовує значення раціональних. Навіть у самих феноменах віри й інтуїції можна виявити не лише ірраціональні, а й раціональні складові, хоча перші і відіграють у них провідну роль. Зв'язок раціональних і ірраціональних складових таємнознавства має конкретно-історичний характер. Показовим щодо цього є те, що в сучасних умовах раціональна складова таємнознавства набуває дедалі більшого значення у зв'язку з поширенням квазінаукових форм знання.

Внутрішніми механізмами продукування таємнознавства є його власні закони, принципи, постулати, на які воно спирається. До засадничих концептуальної схеми таємнознавства когнітивних компонентів можна залічити: закони, які сформувалися під впливом міфологічного світогляду і зумовлюють можливість таємнознавства як практики – закон партиципації (причетності) природи та людини, закон подоби; закон стикання (зараження); основні постулати, що ґрунтуються на цих законах: 1) “біосистемний”; 2) “гомеопатичний”; 3) “контагіозний”; 4) “вплив сили думки і слова”; 5) “закон Карми”; 6) “закон Божественного втручання”; основні принципи, які регулюють діяльність самого таємнознавця і пов'язані з його антропологічними особливостями – принципи родової єдності, психологічного настрою, впливу, довірливості, запиту.

Узагальнюючи все зазначене можна зробити висновок, що в умовах активізації таємнознавства у полі культури, філософія не може ігнорувати таємнознавство в якості повноправного й самостійного предмету теоретичної рефлексії. І хоча процес легітимації і концептуалізації таємнознавства як предмета філософської рефлексії перебуває лише на початковій стадії [2], він є потрібним як з погляду сучасного стану і перспектив культури, так і з точки зору пошуку нових можливостей для осмислення способів проблематизації людини і таїнств, для виявлення в їх розмаїтті певної єдності.

Перспективними для подальшої філософської рефлексії таємнознавства є розгортання цілеспрямованих системних і міждисциплінарних досліджень у теоретичних площинах культурної і антропологічної онтологій, які містять категорію “Таїни”, утаємниченого. Важливим є також компаративний аналіз наукових і квазінаукових форм культури, проблем і тенденцій сучасних культуротворчих трансформацій, під час яких відбувається змішування сакрального і профанного в культурі, зростає ступінь міфологізації суспільної та індивідуальної свідомості, посилюється культурний вплив різноманітних окультних організацій, містичних практик, езотеричних вчень тощо. Філософську рефлексію таємнознавства доцільно здійснювати у широкому контексті герменевтики культури, зокрема до осмислення питань про гносеологічну і екзистенціальну межу явного й неявного, відкритого і прихованого; про співвідношення у культурі тимчасового і надчасового, історичного і надісторичного, пам'яті та забуття – ідей, традицій, культурних форм; про особливості прояву в часі і просторі буття культур вічного непізнаного мерехтіння трансцендентних смислів із трансформацією їх у певні моделі і модифікації.

ЛІТЕРАТУРА

Антропологічні виміри езотеричної філософії. – Слов'янськ, 2005.

- Гриньова Н.В.* До проблеми філософського аналізу “таємнознавства” // *Філософія*. – Х., 1998. – Вип. 1.
- Гриньова Н.В.* Генезис проблеми таємнознавства, її витoki та актуалізація (від античності до середньовіччя) // *Науковий вісник. Серія “Філософія”*. – Х., 2004. – Вип. 15.
- Гриньова Н.В.* Культурно-історичні модифікації таємнознавства: спроба філософського осягнення // *Науковий вісник. Серія “Філософія”*. – Х., 1999. – Вип. 2.
- Гриньова Н.В.* Соціальні форми організації таємнознавства // *Науковий вісник. Серія “Філософія”*. – Х., 1999. – Вип. 3.
- Дубров А.П., Пушкин В.Н.* Парапсихология и современное естествоведение. – М., 1990.
- Дубровский Д.И.* Проблема идеального. – М., 1983.
- Заблуждающийся разум? Многообразие вненаучного знания.* – М., 1990.
- Иванов Ю.М.* Человек и его душа. Жизнь в физическом теле и астральном мире. – М., 1991.
- Лайтман М.* Каббала Израиля. – М., 1984.
- Левин М.Б.* Лекции по астрологии. Начальный курс. – М., 1992.
- Левелин Дж.* Астрология от А до Я. – К., 1993.
- Лосский Н.О.* Чувственная, интеллектуальная и мистическая интуиция. – М., 1995.
- Магический кристалл: Магия глазами ученых и чародеев.* – М., 1992.
- Медоуз К.* Магия североамериканских индейцев. – К., 1997.
- Мень А.* Магия. Оккультизм. Христианство. – М., 1996.
- Налимов В.В.* В поисках иных смыслов. – М., 1993.
- Найдыш В.М.* Тайна как феномен культуры // *Человек*. – 1999. – № 2.
- Наука и квазинаучные формы культуры.* – М., 1999.
- Рожнов В.Е., Рожкова М.А.* Гипноз и мистика. – М., 1973.
- Успенский П.Д.* Четвертый путь: запись бесед, основанных на учении Г.И. Гурджиева. – СПб., 1995.
- Форчун Д.* Тайное без вымыслов. – М., 1990.
- Холл Менли П.* Энциклопедическое изложение масонской, герметической, каббалистической, прозенкрецеровской символической философии. – Новосибирск, 1997.